

ЗОРАН БОЖОВИЋ

ФУНКЦИЈА ПРИПОВЕДАЧА У ГОГОЉЕВОЈ ЗБИРЦИ „МИРГОРОД“

Приповетке које чине прву Гогољеву збирку „Вечери у сеоцету крај Дикањке“ прикупио је и издао пчелар Руди Пањко. Из његовог предговора читалац сазнаје да су се те приче причале на поселима, у време дугих зимских вечери, да су их причали људи различитог степена образовања и из различитих друштвених слојева. Значи, читалац се у првој Гогољевој збирци суочава најпре са приповедачем (казивачем или наратором), затим с издавачем Рудијем Пањком, који је приче забележио, и на крају с аутором. Разуме се, и Рудија Пањка и приповедаче измислио је сам Гогољ. То је био за оно време уобичајен поступак. Довољно је присетити се Пушкинове збирке „Белкинове приче“, која је компонована по истом принципу. Међутим, док је код Пушкина лако одредити шта је његово, шта Белкиново, а шта приповедачево, са Гогољевом збирком то није случај. Руди Пањко се појављује само у предговору и уводном делу приповедака „Вече вочи Ивањлана“ и „Иван Фјодорович Шпоњка и његова тета“. Ту је он приказан као скроман, простодушан и гостољубив сељанин и истовремено као велики љубитељ лепе речи. Пошто представи приповедаче, од којих је чуо поједине приче, он нестаје из читаочевог видног поља. Реч добијају сами приповедачи, па отуд очекивања да ће свака приповетка бити испричана на посебан начин. Приповедачи су социјално и интелектуално издиференцирани, али у причама то не долази до пуног изражаја. У њима се, без јасно одређеног система, смењују приповедачева реч, која је недовољно индивидуализирана, песничка реч, која се мора приписати Гогољу, јер далеко надмашује оно што се може очекивати од приповедача, и форма сказа, који зближава и обједињује поједине приповетке. Тако, на пример, начин приповедања у приповеткама „Сорочински сајам“ и „Ноћ вочи Божића“ веома је сличан, мада се радња прве дешава у Гогољево време, а

друге у XVIII веку. Стога је у „Вечерима у сеоцету крај Дикањке“ тешко одредити лик приповедача.

Друга Гогољева збирка „Миргород“ појавила се почетком 1835, с поднасловом Приповетке које представљају наставак „Вечери у сеоцету крај Дикањке“. Као што је познато, ова збирка има два дела: први чине „Старовремске спахије“ и „Тарас Буљба“, а други „Виј“ и „Приповетка о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“. „Тарас Буљба“ је објављен у две верзије, које се битно разликују, а „Виј“ је по многим одликама ближи првој Гогољевој збирци, тако да те две приповетке неће бити разматране у овом раду.

Мада се налази на крају књиге, „Приповетка о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“ настала је, по свој прилици, пре „Старовремских спахија“, у сваком случају објављена је годину дана раније, па је најбоље почети од ње. Ову смешну и у исти мах тужну причу казује необично занимљив приповедач. Ево како он представља своје јунаке, двојицу миргородских спахија, чије је пријатељство дуго служило за пример другим грабанима: „Диван је човек Иван Иванович! А какву кућу у Миргороду има! Око ње, са свих страна, настрешница на хрстовим стубовима, а под њом свуда клупе. Кад постане сувише топло, Иван Иванович скине са себе и доламу и шалваре, остане само у кошуљи, па се одмара под тремом и гледа шта се ради у дворишту и на улици. А што су му јабуке и крушке под прозором! Само одшкринеш — и гране улете у собу!“¹

Узвиком: диван је човек Иван Иванович! почиње и следећи пасус: „Он много воли диње. Оне су његово омиљено јело. Чим руча, изађе само у кошуљи под трем, па одмах викне Гапки да му донесе две диње. Сам их расече, сакупи семенке у посебну хартију и почне да једе. После нареди Гапки да му донесе мастионицу и перо, па сам, својеручно, напише на хартији са семенкама: „Ову дињу сам појео „тада и тада.“ Ако би случајно имао госта, онда „с тим и тим“.“

Дивећи се Ивану Ивановичу, приповедач саопштава читаоцу да миргородски спахија има и дивну доламу, дивну кућу, дивно двориште и дивну башту.

И други јунак Иван Никифорович је диван човек. Да би нас у то уверио, приповедач прелази на развијено поређење два јунака. Глава Ивана Ивановича личи на роткву окренуту навише, глава Ивана Никифоровича на роткву окренуту на доле, Иван Иванович се лепо изражава, Иван Никифорович је ћутљив, Иван Иванович је радознао и покретљив, Иван Никифорович се по читав дан излежава на трему, Иван Иванович никад неће рећи непристојну реч, Иван Никифорович никад не пази шта говори, Иван Иванович не може да види муву у та-

¹ Цитирано према: Н. Гогољ. Сабрана дела, Београд—Цетиње, 1970, књ. II. Прев. Р. Конатар.

њиру, Иван Никифорович воли да се бања и да при том, у води до грла, пије чај, Иван Иванович се брије два пута недељно, Иван Никифорович једном итд. Упркос овим разликама, они имају и једну заједничку особину: ни један ни други не подносе буве, па стога „неће пропустити да од трговца Јеврејина купе бочицу еликсира против инсеката, с тим што ће га претходно добро избрусити због тога што исповеда жидовску веру“.

Приповедач с љубављу говори о својим јунацима и не дозвољава да иједна трунчица падне на њих. Он одлучно одбија гласине да се Иван Никифорович родио с рѣпом: „Та измишљотина је тако гадна, и истовремено гнусна и непристојна, да ја чак не налазим за сходно да је оповргавам пред просвећеним читаоцима, којима је, без икакве сумње, познато да само вештице, и то врло ретко, имају реп, а оне, као што се зна, припадају више женском него мушком роду.“

Пошто је у првој глави описао јунаке и дао одушка свом одушевљењу, приповедач се приметно смирио. У наредним поглављима тон приповедања је знатно умеренији, с изузетком неколико описа, од којих су два посебно значајна. Први је опис баре у центру Миргорода који гласи: „Ако приђете тргу, сигурно ћете на часац застати да уживате у призору: ту се налази бара, необична бара, какву никад нисте видели! Она заузима готово читав трг. Дивна бара! Куће и кућице, које издалека подсећају на стогове стена, стоје око ње и диве се њеној лепоти.“ Опис пријема код градоначелника је тако опширан да га је овде немогуће навести. Довољно је рећи да почиње приповедачевим узвиком: „Где да нађем кичице и боје да насликам тај шаренолики скуп и ту величанствену гозбу?“ — а да се задржава приповедачевим уздахом: „Збогом, јадне очи! После тога призора нећете бити више ни за шта.“

Говорећи о Ивану Ивановичу и Ивану Никифоровичу, о њиховим врлинама и о њиховом начину живота, приповедач постепено гради и свој портрет. Читалац може да закључи да је и он становник Миргорода, да је и он спахија, мада не тако угледан као два Ивана, да су му видици исто тако скучени као и њима, да му живот протиче у нераду као и њима. Читалац с бујнијом маштом дочараће себи можда и његов физички изглед: ако глава Ивана Ивановича личи на роткву окренуту наниже, а глава Ивана Никифоровича на роткву окренуту навише, онда би глава простодушног приповедача могла да подсећа на две састављене роткве, од којих је једна окренута наниже, а друга навише.

Понекад, али сасвим ретко, приповедач открива своје песничке претензије. На пример, оне ноћи кад се Иван Иванович упутио да преструже гусињак који је Иван Никифорович подигао испред његовог носа: „Ех, да сам сликар, како бих дивно дочарао бескрајну лепоту ноћи! — узвикује приповедач. —

Насликао бих како сав Миргород спава док на њега гледају безбројне звезде; како се кроз тишину, час у даљини, час у близини, разлаже лавез паса; како крај њих граби заљубљени црквењак и с витешком храброшћу прескаче плот; како бели зидови кућа под месечином постају још бели, а дрвеће које на њих баца сенку — тамније; сенке су црње, дрвеће и занемела трава мириснији, и цврчећи, распевани трубадури ноћи, сложено из свих углава, започињу своју громогласну песму. Приказао бих како у једној ониској кућици, разбашкаривши се сама у постељи, лежи црноока грађанка уздрхталих пуних дојки и сања хусарски брк и мамузе, док јој месечеви зраци титрају на образима.“

Ретки су и случајеви када се приповедач упушта у филозофирање. Тако, на пример, подстакнут доласком Агафје Федосејевне, која је узела под своје Ивана Никифоровича, он овако размишља: „Да будем искрен, није ми јасно зашто је свет удешен тако да нас жене веома вешто хватају за нос као да хватају за дршку од чајника. Можда су им руке створене за то или наши носеви нису ни за шта боље?“

Упознајући читаоце са својим осећањима, приповедач се намеће и као учесник у збивањима. Он у њима нема баш истакнуту улогу, али прећутно учествује у свему. Свађа два стара и добра пријатеља, који по њему представљају цвет Миргорода, била је за њега тежак ударац: „Кад чух за то, као да ме гром удари! Иван Иванович и Иван Никифорович се посвађали! Тако угледни људи! Па шта је онда постојано на овом свету?“

У приповедачевом тону осећају се стрепња и жеља да се два пријатеља помире и да се у Миргород врати мир. На скулу код градоначелника приповедач све време будно прати понашање Ивана Ивановича и Ивана Никифоровича, који су се после дужег времена поново нашли за истим столом. На његову велику жалост, покушај измирења није успео и парница се наставља у недоглед. Када је пет година касније прошао кроз Миргород, приповедач је једва препознао своје пријатеље, толико их је свађа изменила. Из разговора с њима сазнао је да пресуда још није донета и да обојица верују да ће добити парницу. Опростивши се од њих, приповедач се одвезао из Миргорода у мрачном расположењу, које потпуно одудара од основног тона приповедања. По киши, која је била као из кабла, све је изгледало јадно и тужно: „Опет оно исто поље, местимице изровано и црно, местимице зелено, мокре чавке и вране, једнолична киша, плачно и безнадно небо. — Тужо је на овом свету, господо!“

Улога приповедача сложенија је него што би се на први поглед рекло. Он, без сумње, воли своје суграђане, али зашто та љубав не прелази на нас, зашто ми тако добро увиђамо сву ништавност Ивана Ивановича и Ивана Никифоровича, сву

бесмисленост њиховог живљења? Зашто се, најзад, тако слатко смејемо и самом приповедачу? Зато што судбинама и јунака и приповедача управља невидљиви аутор, који се послужио приповедачем да боље покаже и исмеје два угледна грађанина и да се истовремено нарута и њему самом. Приповедач није ништа бољи од јунака о којима приповеда и аутор нам то јасно ставља до знања. Гогољева тачка гледишта и приповедачева тачка гледишта максимално су удаљене једна од друге.

Уз основну функцију коју врши — приповедање, приповедач је овде и непресушан извор смеха. Његов начин размишљања, његови коментари, несклад између патетичних речи и ништавности предмета које описује, у служби су Гогољевог механизма за постизање комичног. Веома значајно место у том механизму заузима ефекат изневереног очекивања. Приповедач, на пример, каже да је Иван Иванович диван човек, читалац очекује потврду тог исказа, али уместо ње, добија деманти.

Међу досад наведеним примерима било је прилично таквих, ево још једног. Хвалећи необично пријатан говор Ивана Ивановича, приповедач каже: „Госпде, како он говори! Тај осећај може да се упореди само с оним што осећате кад вас неко биште по глави или једва осетно чешка прстом по табанима. Човек слуша, слуша — и обори главу. Милина, необична милина! Као сан после купања.“ Да се задржао на исказу да Иван Иванович пријатно говори, читалац би му поверовао, али кад роморење Ивана Ивановича упореди с биштењем вашака и чешкањем табана, читалац мора да се насмеје. Поређење „као сан после купања“ долази као последњи и најтежи ударац који потпуно поништава првобитни исказ.

Тај поступак за Гогоља није посве нов. Он се може вочити и у предговору за „Вечери у сеопету крај Дикањке“. Ту, на пример, Руди Пањко овако хвали приповедача Фому Григорјевича: „Нико вам у целом селу неће рећи да његове чизме заударају на катран, јер сви знају да их он чисти најбољом свињском машћу, коју би, ја мислим, понеки сељак радо ставио себи у кашу. Нико неће рећи ни да је он било када обрисао нос скутом свог капута, како то чине понеки људи његовог звања; он би извукао из недара уредно сложену белу марамицу, обрубљену црвеним кончићем, и, олабавивши што треба, пресавијао би је поново, по обичају, на дванаест делова и враћао у недра“.² Могло би се рећи да је Руди Пањко, заправо, заметак приповедача који се у пуној раскоши показао у „Приповеци о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович.“ Приповедач је најзаслужнији за високу уметничку вредност овог дела, он му је удахнуо живот и оставио на њему свој неизбрисиви печат. Епилог, у коме се

² Н. Гогољ. Сабрана дела, књ. I, стр. 61. Прев. Ј. Матијашевић.

нагло мења тон приповедања, не припада њему. Ту је аутор потиснуо приповедача да би, без посредника, излио свој јал и своју тугу.

Највећи руски књижевни критичар прве половине XIX века Висарион Белински, у чланку „О руској приповеци и приповеткама г. Гогоља“, високо је оценио „Приповетку о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“. Наглашавајући да само истински таленат може да нађе поезију у обичном животу, он је писао: „Заиста, кад нас писац натера да узмемо најживљег учешћа у свађи Ивана Ивановича и Ивана Никифоровича, кад нас насмеје до суза глупостима, ништавношћу и јуродивошћу тих живих пасквила на људски род, то је чудо, али кад нас натера да потом зажалимо за тим идиотима, да зажалимо од свег срца, кад нас натера да се од њих растанемо с неким дубоко тужним осећањем, кад нас натера да заједно с њим узвикнемо: „Тужно је на овом свету, господе!“ — то је оно божанско умеће које се назива стваралаштво; то је уметнички таленат који поезију налази у самом животу“.³

У приповеци „Старовремске спахије“ ситуација на први поглед изгледа позната: ту је спахијска кућа, ту су два јунака — Пулхерија Ивановна и Афанасиј Иванович, ту је и приповедача. И приповедање почиње у сличном тону: „Ја волим необично скроман живот самотних поседника забачених села, које у Украјини обично називају старовременским...“ То је почетак подуже реченице за којом следи ова: „Ја понекад волим да се на час спустим у сферу тог необичног самотног живота у коме ни једна жеља не иде даље од оградe око малог дворишта, од плота око баште препуне јабука и шљива, од накривљених сељачких брвнара у сенци врба, зова и крушака, које окружују читаву башту.“

Из наредних информација читалац сазнаје да приповедача више не живи у том свету и да га је после расанка још више заволео. Приповедача не крије колико су му драги Пулхерија Ивановна и Афанасиј Иванович, њихова живописна кућица, њихов тихи и једнолични живот, њихове навике и ситне страсти. С нежношћу и разумевањем, он прича о томе како им дани и ноћи пролазе у јелу и пићу, у бесадржајним разговорима и наивним шалама. Тек узгред се дотиче детињасте природе Афанасија Иванича и врло, врло дискретно саопштава да су служавке у кући често остајале у другом стању, у чему, читалац се досећа, треба видети спахијину заслугу.

Дочаравши идиличан живот двоје старих људи, који сликовито порели с Филемоном и Баукидом, приповедача наговештава тужан крај. препричава епизоду с одбеглом мачком, чији је повратак Пулхерија Иванова схватила као знак скоре

³ В. Г. Белинский. Собрание сочинений в трех томах, Москва, 1948, т. I, с. 130.

смрти. Без драматичних сцена, старица је поверила Афанасија Ивановича бризи економке, легла је у постељу и убрзо умрла. Ту приповедач одступа од главног сижејног тока и казује причу о човеку који је у најбољим годинама изгубио жену. Не могавши да се помири с тешким губитком, два пута је покушао да се убије, али оба пута лекари су га отргли од смрти. Годину дана касније приповедач га је видео за карташким столом, у добром расположењу, са младом женом која је стајала крај њега и држала му срећу.

За разлику од тог човека, Афанасиј Иванович ни после пет година није заборавио своју Пулхерију Ивановну. Силина његове туге изненадила је и самог приповедача који, дирнут, покушава да нађе објашњење: „старац чији живот, рекло би се, никада није узнемирило ниједно снажно душевно осећање, чији је живот сав прошао у седењу на високој столици, у једењу сушених риба и крушака, у добродушним причама — и тако дуга, тако голема туга! Шта управља нама: страст или навика? Или су сви снажни пориви, сав вихор наших жеља и ватрених страсти само последица наше младости, па зато изгледају дубоки и рушилачки? Ма шта да је у питању, мени су тада све наше страсти изгледале детињасте у поређењу с том дугом, једноличном, готово безосећајном навиком. Он је неколико пута покушавао да изговори име покојнице, али у пола речи његово спокојно и безизражајно лице би се грчевито искривило и његов детињи плач гануо би ме до дна душе. Не, то нису биле сузе које обично тако штедро проливају стари људи, причајући вам о свом јадном полагању и о својим несрећама; то нису биле ни сузе које они роне за чашом пунча; не, то су биле сузе које су текле без контроле, саме од себе, изазване оштрим болом већ отупелог срца“.

Није прошло много времена, а приповедач је сазнао да је Афанасиј Иванович умро. Једног дана, док је шетао по врту, причинило му се да га Пулхерија Ивановна зове к себи, као да је само то чекао, почео је да вене и, изразивши жељу да га сахране поред жене, умро. Даљи рођак, који га је наследио, извршио је велике реформе и ускоро је имање стављено под старатељство.

Приповедач се не труди да буде објективан. Он не крије своје симпатије и антипатије, често коментарише збивања и поступке јунака. Он воли Украјинку, њено небо, њене житеље и њене обичаје. Он је знатно млађи од старовременских спахија, али, очигледно, некада је живео на селу и остао је сентиментално везан за њега. Узбуђују га мале, топле собе са великим пећима у којима пуцкета слама, под од глине, старинска врата, која стално певају: „Зашто су певала: да ли су криве зарђале шарке или је бравар кад их је правио поставио у њих неку скривену нараву, не могу да вам кажем, али је необично било то што су свака врата певала на свој начин:

врата која су водила у спаваћу собу певала су високим сопраном, врата од трпезарије басом, а она у предсобљу одавала су неки чудан треперав и у исти мах плачљив звук тако да се, кад се ослушне, сасвим јасно чуло: „Мили мој, ја зебем!“ Светан сам да се многима тај звук не свиђа, али ја га волим и кад год чујем шкрипу врата, одједном ме запахне мирис села, ниске собице осветљене свећом у старинском чираку, готове вечере и тамне мајске ноћи што кроз отворен прозор гледа из врата на постављен сто; чујем славује који својом песмом испуњавају башту, кућу и реку у даљини; осећам страх и чујем шум гранчица... и, боже драги, колико се успомена пробуди у мени тада!“

Сва поређења између села и града иду на штету овог другог. Одмах на почетку, посматрајући боре на лицима Пулхерије Ивановне и Афанасија Ивановича, приповедач примећује: „По њима се, чини се, могло сазнати све о њиховом животу, ведром и мирном, какав су водиле старе народске, добродушне и богате породице, за разлику од покварених Малоруса, који се испиљују из катранџија и ћифта, као скакавци преплавују палате и уреде, деру своје земљаке до последње копејке, испуњавају Петроград сплеткама и на крају, стекавши капитал, свом презимену, које се завршава на *о*, тријумфално додају слово *в*. Не, они, као ни друге малоруске старе и угледне породице, нису личили на та јадна и презрена створења“. Говорећи о гостопримству старовремских спахија, о љубазности и срдачности с којом су износили све што имају, приповедач закључује: „Та срдачност није ни налик на ону с којом вас дочекује чиновник државног уреда, који је захваљујући вама направио успешну каријеру, који вас назива својим доброчинитељем и који пузи пред вама“.

Приповедач „Старовременских спахија“ представља тип такваног свезнајућег приповедача. Он о Пулхерији Ивановној и Афанасију Ивановичу зна много више него што је могао сазнати из повремених посета и причања других људи. Он се не устручава да подробно опише ситуације којима није присуствовао, да пренесе речи које није чуо или мисли које му нису могле бити доступне. Тако, на пример, мала није био присутан, он зна шта је Пулхерија Ивановна рекла на самоти, зна чак и да је уздахнула и да јој се на лицу појавила дубока, дирљива туга.

Приповедача је тешко одредити социјално и професионално, али је савршено јасно да је интелектуално изнад јунака о којима прича. Он има песничког дара, што се види и из неких цитата који су раније дати. Он уме и да се замисли нал животом, уме да изведе суд о њему, мала то нерадо чини. Ево једног таквог места. Наговештавајући тужан расплет, приповедач каже: „По чудном устројству ствари, безначајни поводи изазивају значајне догађаје и, обратно — велики подухвати заврша-

вају се безначајним последицима. Неки освајач, рецимо, прикупи све своје снаге, ратује неколико година, његове војсковође се прославе и на крају се све заврши тако што освоји комадић земље на коме не може ни кромпир да посади, а понекад се, напротив, два кобасичара из два града потуку због ситнице, свађа се прошири на градове, затим на села и засеоке, кашто и на целу државу. Но оставимо ова умовања: није им овде место. Уз то, ја не волим умовања која су сама себи циљ“. Мада и ово умовање може да изазове смешак читаоца, оно је, ипак, далеко озбиљније од умовања приповедача „Приповетке о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“, којег мучи питање зашто жене тако спретно вуку мушкарце за нос.

У студији „О руској приповести и приповеткама г. Гогоља“ Белински је истакао да су све Гогољеве приповетке „комедије које почињу глупостима, настављају се глупостима и завршавају сузама“. Анализирајући „Старовремске спахије“, критичар пише: „Две пародије на људски род током неколико година пију и једу, једу и пију, а затим, као што је ред, умирају. Али откуд та опчињеност? Ви видите сву баналност, сву оавратност тог примитивног, наказног, карикатурног живота, па ипак саосећате с јунацима приповетке, смејете се, али без злобе, а затим ридате заједно с Филемоном за његовом Баукидом, саучествујете у његовој дубокој, неземаљској жалости и љутите се на ниткова-наследника, који је проћерлао иметак двоје простодушних старца! /.../ Откуд то? Отуд што је аутор у том баналном и бесмисленом животу открио поезију, што је открио људско осећање које покреће и оживљава његове јунаке: то осећање је навика“.⁴ Објаснивши да хладном сину земље навика замењује људска осећања, којих су га природа и животне околности лишиле, Белински закључује: „Г. Гогољ пореди ваше дубоко људско осећање, вашу узвишену, пламену страст с осећањем навике бедног получовека и говори да је његово осећање навике снажније, дубље и постојаније од ваше страсти и ви стојите пред њим гледајући у земљу и не знајући шта да одговорите, као што ученик који није научио лекцију стоји пред својим професором!... Ето где се често крију мотиви наших најбољих поступака, наших најлепших осећања! О, јадно човечанство! Јални животе!“⁵

Критичар „Московског посматрача“ Степан Шевирјов друкчије је схватио Гогољеву приповетку. Њега је освојила љубав Пулхерије Ивановне и Афанасија Ивановича, па је замерио аутору што је то племенито осећање прогласио за навиком. „Мени се ту не допада само једна мисао — пише он — убиствена мисао о навизи, која као да разбија морални утисак читаве

⁴ Нав. дело, стр. 131—2.

⁵ Исто, стр. 137.

сlike. Ја бих избацио те ретке.“ У осврту на Шевирјовљеву критику, Белински је поновио свој став: „Ми никако не можемо да схватимо тај страх, ту срамежљивост пред истином! Критичар ни једном речју не доказује погрешност те мисли, напротив, он као да прихвата њену истинитост и истовремено негодује против ње! ... Чудно! ... Што се нас тиче, ми смо већ преживели тај аркадски период људског узраста, када очи беже од снажне светлости истине и уживају у лажним бојама мехура од сапуннице! ...“⁶

Од Белинског па све до наших дана „Старовремске спахије“ тумаче се готово искључиво као прича о људима који само једу и пију и чији живот представља пародију на људски род. Тако, на пример, Александар Ревјакин у „Историји руске литературе“ /Москва, 1977/, не правећи разлику између „Приповетке о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“ и „Старовремских спахија“, пише: „Основни смисао тих приповедака је раскринкавање скученог, паразитског, одвратног животарења, духовног примитивизма, беде и саможиве ограничености нижег племства и провинцијског чиновништва“.⁷ Колико је то у складу с Гогољевом идејом?

Пре свега, чини се да су и Белински и Шевирјов пренагласили значај трактата о навици. Он се никако не може посматрати одвојено од епизоде о човеку који је изгубио жену и, после два неуспела покушаја самоубиства, нашао другу. У поређењу с тим човеком, чија туга није трајала ни годину дана, Афанасиј Иванович са својом петогодишњом тугом изгледа као прави принц из бајке. Стога је тешко прихватити мишљење Белинског да се Гогољ поиграо са пламеном страшћу тог човека, па и читаоца, да би показао да је осећање навике полувовека дубље и постојаније. Пре ће бити да је Гогољ хтео да каже како пламена страст уме да буде кратког века, а како притајена осећања, која понекад личе на навик, могу да буду снажна и дуговечна. Или друкчије речено: спољашњи изглед не мора увек да буде у складу с унутрашњом садржином човека, спољашње манифестације нису увек веран одраз осећања. Гогољ је то изванредно показао у „Невском проспекту“, који је објавио у збирци Петроградске приповетке. Да подсетимо: јунаци „Невског проспекта“ пали су као жртве вечитог сукоба између идеала и стварности. Сликари Пискарјов, разочаран што једну проститутку није успео да врати на пут чедности, пререзао је себи грљан, а официр Пирогов, чију су униформу и част укаљале немачке занатлије, хтео је најпре да се жали Генералштабу, ако треба и самом Цару, затим је свратио у посла-

⁶ В. Г. Белинскиј. О критике и литературних мнениях „Московского наблюдателя“, Собр. соч. в трех томах, т. I, с. 238.

⁷ А. И. Ревякин. История русской литературы XIX века, Москва, 1977, с. 388.

стичарницу и истог дана, увече, играо је мазурку тако добро да је задобио свеопште признање.

Ова аналогија, међутим, није и сасвим сигуран доказ да је Белински погрешно оценио „Старовремске спахије“. Сигуран доказ може се наћи једино у самој приповеци. У њој постоји једно место које заслужује посебну пажњу. Представљајући на почетку Пулхерију Ивановину и Афанасија Ивановича, приповедач каже: „Кад бих био сликар и кад бих пожелео да прикажем на платну Филемона и Баукиду, никада не бих тражио бољи оригинал од њих двоје“. Као што је познато, Филемон и Баукида, су, према легенди, у свом сиромашном дому пружили гостопримство Зевсу, не слутећи ко је он. У знак захвалности, Зевс им је испунио жељу да у дубокој старости умру заједно. После смрти Филемон је претворен у храст, а Баукида у липу. Поређење Пулхерије Ивановне и Афанасија Ивановича са Баукидом и Филемоном могло би да сведочи о ироничном односу аутора према јунацима, али овде то није случај. Поређење је функционално искоришћено и мора се узети у обзир када се расправља о томе шта је везивало старовремске спахије: љубав или навика?

За потпуну и исправну оцену приповетке улога приповедача је од прворазредног значаја. У читавој приповеци он није рекао ни једну ружну реч, није начинио ни једну ироничну опаску на рачун Пулхерје Ивановне и Афанасија Ивановича. Не зато што није умео, већ зато што није хтео. Али кад је почео да прича о наследнику старовремских спахија, одмах је променио тон. Тај „велики реформатор“, како он иронично назива наследника, „купио је шест предивних енглеских српова, прикуцао на сваку кућу посебан број и, на крају, тако се истакао у газдовању да је имање после шест месеци стављено под старатељство“.

Приповедач је показао и неке смешне особине и навике старовремских спахија, показао је и неке не баш привлачне стране њиховог живљења, али учинио је то с мером која јасно говори о његовом односу према јунацима. „Ни дан-данас — каже он — не могу да заборавим двоје старих из прошлог века, којих, на жалост, више нема, моја душа још је испуњена жалошћу и срце ми се чудно стеже кад помислим да ћу једног дана опет доћи на њихово, сада већ опустело огњиште и угледати гомилу оронулих селачких кућа, запуштен риљњак, зарастао јарак тамо где се некад налазила ониска кућица — и ништа више. Тешко, унапред ми је тешко!“

Могућност да се аутор и у овој приповеци о једном трошкучу подсмехнуо и старовремским спахијама и приповедачу — отпада. Мада ни сам није без мана, приповедач је знатно изнад јунака, његово приповедање испуњено је финим лиризмом који даје печат читавој приповеци. То не би било могуће без ауторовог благослова, што значи да је овде однос између ау-

тора и приповедача битно друкчији него у „Приповци о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“. Тамо је аутор исмејао приповедача, а овде је од њега направио песника. Отуд не изненађује податак да је познати илустратор Гогољевих дела Павле Соколов нацртао Афанасија Ивановича, како после смрти своје супруге, седи за столом и разговара с приповедачем у коме није тешко препознати четрдесетогодишњег Гогоља. Григориј Гуковски, аутор књиге „Гогољев реализам“, не одобрава тај поступак и, сабравши све информације о времену које је обухваћено радњом приповетке, сасвим озбиљно доказује да приповедач и аутор нису истих година. „Значи, бар пет година трајало је приповедачево познанство са старцима — пише Гуковски — па још пет година између смрти двоје старих, па још бар пет година после смрти Афанасија Ивановича — укупно најмање петнаест година. А Гогољ је, кад је писао приповетку, имао двадесет четири године. Није ваљда приповедач као деветогодишњак, или још млађи, проводи вечери код старовремених спахија?“⁸

Извођење ове рачунице подједнако је апсурдно као и покушаји да се приповедач и аутор поистовете. Ипак, без много ризика може се рећи да су у „Старовременим спахијама“ приповедач и аутор блиски, да се њихове тачке гледишта често поклапају. Да би се показало да је овде однос аутора према приповедачима и јунацима битно друкчији него у „Приповци о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович“, довољно је цитирати још два места. „Добра старица! — каже приповедач за Пулехрију Ивановну и додаје: — Она је сва припадала гостима.“ Друго место говори о предсмртним бригама Пулехрије Ивановне: „Несрећна старица! Она није мислила ни на судњи час, који је очекује, ни на душу своју, ни на будући свој живот; она је бринула о свом сапутнику, с којим је провела живот и којег је оставила самог и беспомоћног“. Овде, дакле, нема оног карактеристичног поништавања којим се Гогољ тако ефектно служио кад је писао о два Ивана. Реченица која следи после исказа „добра старица“ или „добри стари људи“ не лемантује, већ потврђује да су у питању заиста добри људи. Неке њихове мане и слабости карактеристичне су за читав људски род, те су отуда блиске и писцу, и приповедачу, и читаоцу, и критичару. Добри стари људи! — помислиће сви они када прочитају приповетку о старовременим спахијама. Очигледно и Белински је то исто помислио, па се на крају пожалио читаоцима: „О, Гогољ је прави чаробњак и ви не можете да замислите колико сам љут на њега због тога што ме умало није натерао да заплачем за тим људима који су само живели и јели и затим умрли!“⁹

⁸ Г. А. Гуковский. Реализм Гоголя, Москва, 1959, с. 223.

⁹ В. Г. Белинский. Собр. соч. в трех томах, т. I, с. 137.

ZORAN BOŽOVIĆ

THE ROLE OF NARRATOR IN GOGOL'S COLLECTION OF SHORT STORIES »MIRGOROD«

Summary

Of the four short stories comprising the collection »Mirgorod«, the »Story of the quarrel between Ivan Ivanovič and Ivan Nikiforovič« and »Old-time Landowners« are the most interesting for an analysis of the role of the narrator. In the first story, the narrator admires the main characters, deplors their arguments, dreams of their reconciliation. While talking about Ivan Ivanovič and Ivan Nikiforovič, the narrator sketches out his own portrait. The reader concludes that he, too, inhabits Mirgorod, that he, too, is a landowner, with equally narrow outlooks, and an equally idle life. In other words, Gogol uses the narrator so as to better ridicule two »respectable« citizens of Mirgorod, but does not spare the narrator himself. The author's viewpoints are diametrically opposite to those of the narrator.

In »Old-time Landowners« the narrator is of the omniscient type. He does not hesitate to give a detailed account of a situation of which he was not an eye-witness, to pass on words and thoughts which he could not possibly have overheard. He is intellectually superior to the characters about whom he narrates, he has a poetic gift, is capable of pondering over life, even pass a judgment on it. The narrator and the author are practically like-minded, their viewpoints frequently overlap.

Ever since Belinsky, these two stories are interpreted as describing people who do nothing else but eat and drink, whose life is a parody of human life. However, the characters of the narrators point to significant differences between them. In the »Quarrel« the author ridiculed the narrator, while in the second story he promoted him into a poet. Pavle Sokolov, a well-known illustrator, recognized the difference and so drew the picture of Afanasije Ivanovič talking to the narrator — readily to be identified as the 40-year-old Gogol.

